

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО  
КАФЕДРИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА № 1, № 2  
КИЇВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР  
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ  
ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ  
«АСОЦІАЦІЯ ЦИВІЛІСТІВ УКРАЇНИ»

**ПРОБЛЕМИ ПОДАЛЬШОГО  
ВДОСКОНАЛЕННЯ  
ПРИВАТНОПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ  
НАБУТТЯ, ПЕРЕДАЧІ, ЗДІЙСНЕННЯ  
ТА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ  
ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ**

**Матеріали науково-практичної конференції,  
присвяченої пам'яті професора Ч. Н. Азімова**

(Харків, 21 грудня 2017 р.)

Харків  
2017

Відповідальний за випуск  
доц. *В. В. Надьон*

- П **Проблеми** подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). – Харків, 2017. – 432 с.

21 грудня 2017 року кафедрами цивільного права № 1 та № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого разом з Київським регіональним центром Національної академії правових наук України і Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація цивілістів України» проведена науково-практична конференція, присвячена 86-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АПРН України Чингізхана Нуфатовича Азімова, в якому прийняли участь не тільки викладачі, аспіранти, студенти Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а й науковці інших юридичних вузів України, а також практичні робітники.

До збірника увійшли тези доповідей і повідомлень учених, практикуючих юристів, представників судових органів, а також аспірантів, здобувачів та студентів.

Видання адресоване науковим співробітникам, аспірантам, викладачам юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також працівникам суду, адвокатури, органів юстиції, практикуючим юристам, іншим особам, які вивчають і застосовують цивільне та господарське законодавство.

УДК  
ББК

- © Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017
- © Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, 2017
- © Всеукраїнська громадська організація «Асоціація цивілістів України», 2017

Отже, у цілому законодавство, а у більшості випадків й доктрина корпоративного права як і раніше прагне до чіткого розмежування правового становища корпорацій, які є юридичними особами, і корпорацій, що мають обмежену правосуб'єктність (неправосуб'єктних в цивільно-правовому розумінні). При цьому західноєвропейське законодавство у більшості випадків у цілому чітко розмежує правове становище корпорацій, що є юридичними особами, і корпорацій, що наділені «обмеженою правосуб'єктністю» (неправосуб'єктні в цивільно-правовому розумінні). Таким чином, поняттям корпорації в західноєвропейських правопорядках охоплюються як юридичні особи корпоративного типу, так і неправосуб'єктні «об'єднання осіб».

У наш час існують досить істотні відмінності між законодавством України та країн ЄС, що обумовлені історією їх розвитку і особливостями національного правопорядку. Багато в чому саме це пояснює відсутність єдиного поняття корпорації та вживання терміну «корпорація» у різних значеннях, а також чіткого визначення організаційно-правових форм корпорацій за законодавством ЄС. У свою чергу, різночитання у внутрішньому законодавстві країн європейського співтовариства, щодо окреслення організаційно-правових форм корпорацій, свідчить про неможливість уніфікованого їх тлумачення. Як наслідок українському законодавцю, у контексті євроінтеграції, досить складно визначити орієнтири розвитку корпоративного законодавства.

### Література:

1. Суханов Е. А. Очерк сравнительного корпоративного права. *Проблемы развития частного права*: Сб. ст. к юбилею В. С. Ема; отв. ред. Е. А. Суханов, Н. В. Козлова. Москва: Статут, 2011. С. 156–198.
2. Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право. Москва: Статут, 2014. 456 с.

**Коструба А. В.,**  
доктор юридичних наук, доцент,  
професор кафедри цивільного права  
навчально-наукового юридичного інституту  
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет  
імені Василя Стефаника»

## ПРИРОДА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Аксіологічний характер права полягає в його здатності забезпечити суб'єктам права реалізацію їх рівних можливостей під час реалізації цивіль-

них правовідносин. Результативність дії права пов'язана з дотриманням до відповідних правових приписів. Завдяки цьому право стає найбільш ефективним регулятором суспільних відносин.

Свого часу В. П. Грибанов підкреслив, що *«...право хоча і проголошене в законі, але не забезпечене з боку держави необхідними заходами захисту, може розраховувати лише на добровільну повагу з боку неуправомочених осіб, набуваючи при цьому статусу лише морально забезпеченого права, що покоїться тільки на авторитеті держави та високій правосвідомості членів суспільства...»* [1, с. 104].

Відповідність реального ідеальній правовій моделі досягається за допомогою правомірної поведінки учасників суспільних відносин. Так, встановлені в нормах об'єктивного права можливості, за допомогою юридичних фактів трансформуються в індивідуалізовані правові вимоги, які породжують суб'єктивне право особи. В результаті здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання кореспондуючих юридичних обов'язків відбувається реалізація правових відносин між їх учасниками.

Вихід за межі правової регламентації суспільних відносин призводить до активізації дії правового примусу. Його мета полягає в упорядкуванні цивільних правовідносин, в межах яких відбулось порушення права, шляхом реалізації окремих правомірностей зі складу суб'єктивного цивільного права потерпілої особи, зокрема права на їх захист.

Під правом на захист розуміють можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, застосувати до нього заходи оперативного впливу, а також можливість звернутися до компетентних державних або недержавних органів з вимогою спонукання зобов'язаної особи до певної правомірної поведінки [1, с. 105].

Слід зазначити, що правова природа права на захист є дискусійною в сучасній цивілістичній науці. Так, на сьогодні сформувалося дві протилежні точки зору до питання про природу такої конструкції як право на захист.

Відповідно до першої, право на захист є складовою суб'єктивного цивільного права. В цьому аспекті слід навести аргументацію В. П. Грибанова: *«...Немає сумнівів у тому, що право на звернення до компетентних державних або громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язане з суб'єктивним матеріальним правом принаймні у двох відношеннях: по-перше, воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або з його оскарженням іншими особами, по-друге, вимога про захист права визначається характером порушеного або оспорюваного матеріального права, зміст і призначення якого в основному визначає і спосіб його за-*

хисту. Тому з матеріально-правової точки зору немає перешкод до того, щоб розглядати право на захист у його матеріально-правовому аспекті як одне з правомочностей самого суб'єктивного цивільного права...» [1, с. 106]. Отже, якщо правомочність на захист є складовою суб'єктивного цивільного права як елемента структури цивільного правовідношення, то реалізація права на захист відбувається на певному етапі розвитку такого єдиного правовідношення. Тому, недоцільно виокремлювати ще один вид цивільних правовідносин між теми ж суб'єктами, щодо того ж об'єкту із тотожним обсягом правомочностей. В разі порушення, право на захист як елемент суб'єктивного цивільного права набуває особливого стану напруженості в результаті якого потерпіла особа має можливість його (відповідне право на захист) реалізувати [2, с. 104–107; 3, с. 532].

Теоретична позиція інших вчених (П. Ф. Єлісейкін, Є. Я. Мотовіловкер, З. В. Ромовська, П. Є. Крашенинніков тощо) полягає в тому, що право на захист є самостійним до відношенню до суб'єктивного цивільного права. Таке право може бути реалізовано в межах охоронних правовідносин, тому право на захист знаходить свій прояв виключно за межами розвитку регулятивного правовідношення.

Прибічники цієї точки зору наводять наступну аргументацію своєї позиції. *По-перше*, якщо припустити, що право на позов є складовою частиною регулятивного суб'єктивного права, то слід визнати, що його встановлення передуює виникненню юридичного обов'язку, що йому кореспондує. *По-друге*, закріплення права на захист як однієї з правомочностей суб'єктивного цивільного права свідчить про те, що виникнення права на позов, а відповідно, строк позовної давності пов'язане з моментом набуття суб'єктивного цивільного права особою. Інакше кажучи суб'єктивне право на захист існує за відсутності правопорушення. З огляду на доведене прихильники цієї точки зору вважають, що право на захист не є елементом суб'єктивного цивільного права, а є самостійним суб'єктивним правом [4, с. 123].

Суб'єктивне цивільне право є мірою можливої поведінки учасників цивільних правовідносин. Ця міра поведінки рефлексує за посередництвом відповідних правомочностей в процесі їх реалізації в структурі цивільних правовідносин. Характер таких правомочностей кореспондується з видом правовідносин, в яких вони знаходять власне втілення. Так для регулятивних правовідносин характерно, що вони виникають на підставі диспозитивних правових норм, породжуються життєвими обставинами в межах відповідних правових моделей поведінки і скеровані на досягнення мети правового регулювання суспільних відносин. Забезпечення їх результативності досягається за допомогою таких правомочностей, які складають зміст регулятивних

правовідносин як правомочності на власні дії, правомочності вимоги необхідної поведінки від зобов'язальної особи.

В свою чергу, природа охоронних правовідносин пов'язана з субстандартними умовами реалізації регулятивних (виникають як оклик на протиправні дії їх учасників), скеровані на відновлення правового становища учасників цивільних правовідносин, які передують правопорушенню (відшкодування шкоди, реституція правочину тощо), а також пов'язані з активною юридичною діяльністю органу правозастосування. Вказане досягається за посередництвом правомочності на захист. Враховуючи характер регулятивних правовідносин недоречним є віднесення до структури їх суб'єктивних цивільних прав права на захист в зв'язку з відсутністю підґрунтя для реалізації цієї правомочності в межах відповідних правовідносин. Так, не викликає сумніву, що факт порушення цивільних правовідносин впливає на подальше існування суб'єктивного цивільного права, яке складає його зміст, оскільки втрачає власне реальне юридичне і фактичне навантаження. Це означає, що регулятивне правовідношення не позбавляється можливості власної реалізації.

Таким чином ми можемо стверджувати про біполярні форми здійснення цивільних прав в структурі різних за природою цивільних правовідносин. Суб'єктивне цивільне право і право на захист є різними правовими категоріями, оскільки мають різні правові підстави свого виникнення, структуру і направленість дії учасників правовідносин, їх строковість.

Підставою виникнення суб'єктивного цивільного права є правомірна дія, або встановлена правовим регулятором цивільних правовідносин подія, яка має регулятивне юридичне значення для учасників цивільних правовідносин. В свою чергу підставою виникнення права на захист є не регулятивні юридичні факти, а такі, які мають протиправний характер. За змістом, суб'єктивне цивільне право направлено на задоволення правового інтересу учасників правовідносин в процесі їх реалізації, в той час як право на захист має на мету виправлення дефекту цивільних правовідносин з метою їх подальшої належної реалізації.

Нарешті, суб'єктивне цивільне право діє протягом встановленого сторонами строку його реалізації з моменту прояву відповідного волевиявлення, в той час як виникнення права на захист безпосередньо пов'язано з порушенням суб'єктивного цивільного права або правового інтересу і діє протягом нормативно встановленого строку (позовна давність), вплив якого припиняє відповідне право не впливаючи на власне суб'єктивне цивільне право.

Певну завершеність науковому погляду про самостійність права на захист від суб'єктивного цивільного права надає відокремлення в структурі

права на захист трьох правомочностей: 1) можливість (правомочність) на самостійні фактичні дії по захисту права (на застосування засобів самозахисту) або на самостійні юридичні дії по поновленню права (на застосування засобів оперативного впливу); 2) можливість (правомочність) вимоги від державних органів примусового поновлення порушеного права (на застосування засобів захисту і засобів відповідальності); 3) можливість (правомочність) захисту права, правовомогання (на застосування засобів примусу в новому охоронному правовідношенні) [5, с. 21].

В свою чергу, віднесення правомочності на захист до складової суб'єктивного цивільного права звужує сферу реалізації такої правомочності межами здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права, елементом якого воно є. В такому разі, поза правовим впливом знаходяться суміжні суб'єктивному цивільному праву як міри можливої поведінки юридичні конструкції, існування яких має забезпечити належну форму реалізації цивільних правовідносин, оскільки суб'єктивне цивільне право не в повній мірі може відобразити існуючі правомірні прагнення суб'єктів цивільних правовідносин. До таких слід віднести юридичну конструкцію правового інтересу. Категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії, як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує.

В наведеному контексті виникає питання співвідношення наведених категорій правового інтересу і суб'єктивного цивільного права. Еклектичність цих двох феноменів в праві надихає деяких вчених на їх поєднання. Так Рудольф фон Їєрінг вважає, що інтерес є складовою права. Досліджуючи право як захищений інтерес, він доводить, що його реалізація забезпечується узгодженням інтересів соціальних груп. Якщо вірно, що природа права проявляє себе в задоволенні правом інтересу, що втрата соціально значимого інтересу призводить і до втрати права. Отже, інтерес входить до складу суб'єктивного права. [6, с. 45; 7, с.49; 8, с. 38].

Проте, на нашу думку, інтерес не є частиною, чи то складовою суб'єктивного цивільного права. Правовий інтерес існує окремо, будучи передумовою і метою даного суб'єктивного цивільного права.

Критерієм розмежування суб'єктивного цивільного права і правового інтересу в цивільному праві України є спосіб їх правового захисту. В першому випадку, різноманіття таких способів обумовлено структурою суб'єктивного цивільного права (правомочність на власні дії, правомочність вимоги). Захист суб'єктивного цивільного права здійснюється шляхом як пасивного, так і активного зобов'язання інших учасників цивільних правовідносин.

Захист інтересу має іншу юридичну природу свого правового забезпечення. Не будучи втіленим безпосередньо в суб'єктивному цивільному праві, правовий інтерес як очевидне прагнення особи підлягає захисту за межами змісту цивільних правовідносин, до яких у суб'єкта існує інтерес.

Якщо по'язанність особи із належним їй суб'єктивним цивільним правом, захист якого здійснюється в межах охоронних правовідносин є очевидним, то визначення характеру правового інтересу особи щодо коло цивільних правовідносин захист яких вимагається потребує свого додаткового з'ясування. Так, цілком логічно, що захист правового інтересу особи, суб'єктивне цивільне право якого в межах конкретних регулятивних правовідносин відсутнє повинно мати межу розумної допустимості. В іншому випадку вірогідний захист інтересу особи обернеться зловживанням нею відповідним правом, зокрема процесуальним.

Так, розглядаючи правовий інтерес як прагнення до користування конкретним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл заінтересована особа отримує можливість звернення до суду з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб і в тому разі, коли їх реальна належність до цій особи викликає розумні сумніви. Отже критерій ступеня опосередкованості в суб'єктивному праві такого прагнення особи не встановлено в законодавстві України і є діскрецією суду.

Механізм реалізації правового інтересу в цивільних правовідносинах, в структурі яких активна особа не має суб'єктивних цивільних прав обумовлюється потенційною здатністю особи забезпечити захист власних вже існуючих суб'єктивних цивільних прав в інших, кореспондуючих першим правовідносинам. Тобто, формула захисту законного інтересу особи полягає в тому, що *захист законного інтересу особи, не опосередкованого у суб'єктивному праві має забезпечити охорону кореспондуючого суб'єктивного цивільного права в суміжних правовідносинах, тобто там, де він має місце*. Формування законного інтересу особи генерується із наявного суб'єктивного цивільного права суміжних правовідносин, охорона яких забезпечується за посередництвом відповідного інтересу.

Так, учасник підприємницького товариства може звернутися до суду з вимогою про визнання недійсним правочинів, укладених між таким товариством і третьою особою з підстав, встановлених статтями 227, 229–235 Цивільного кодексу України [9]. Наявність законного інтересу учасника товариства, захист якого реалізується шляхом подачі відповідного позову до суду обумовлено охороною його суб'єктивного цивільного права в корпоративному правовідношенні між учасником і підприємницьким товариством.

Так визнання недійсним правочинів, вчинення яких може вплинути на фінансовий стан підприємства, забезпечує охорону прав учасника товариства на отримання дивідендів від результатів підприємницької діяльності останнього. В такому разі законний інтерес виникає із суб'єктивного цивільного права до належної реалізації якого прагне особа у корпоративних правовідносинах учасником яких вона є.

Вищенаведене дозволяє дійти висновку, що впорядкування суспільних відносин забезпечується за допомогою відповідного механізму їх правового регулювання. Фактором результативності таких відносин є ефективність функціонування механізму захисту суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків учасників правовідносин. Проте, правові можливості гарантовані державою не вичерпуються суб'єктивним цивільним правом, але включають в себе категорію правового інтересу. Механізм реалізації правового інтересу в цивільних правовідносинах, в структурі яких активна особа не має суб'єктивних цивільних прав генерується із наявного суб'єктивного цивільного права цієї особи в суміжних правовідносинах, охорона яких забезпечується за посередництвом захисту правового інтересу.

### Література

1. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – М.: «Статут», 2000. – 411 с. (Классика российской цивилистики);
2. Братусь Н. С. Юридическая ответственность и законность (очерк теории) / С. Н. Братусь. – М.: Юрид. Лит., 1976.
3. Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданського правоотношения: моногр. / Л. А. Чеговадзе. – М.: Статут, 2004. –
4. Власова А. В. Структура субъективного гражданского права: дис. канд. юр. наук. Санкт-Петербургский гос. Университет, Ярославль. – 1998. – 150с;
5. Кархалев Д. Н. Концепция охранительного гражданского правоотношения: дисс... д-ра юрид. наук. Уральская государственная юридическая академия, Екатеринбург, 2010. – 407с.
6. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1959. 88 с.
7. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. – Ленинград: Из-во Ленинградского ун-та. –1949. –144с.
8. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность / Отв. ред. В. К. Райхер. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 839 с.
9. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356 (із змінами).